

บทที่ ๒

หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวกับจิตอาสาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทที่ ๒ นี้ผู้วิจัยได้ศึกษาหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวกับการทำงานจิตอาสาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทโดยตั้งประเด็นศึกษา ๓ ประเด็นหลักคือ

- ๑) ความหมายและความสำคัญของจิตอาสา
- ๒) หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวกับจิตอาสาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๓) ตัวอย่างบุคคลที่ทำงานจิตอาสาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของจิตอาสา

๒.๑.๑ ความหมายของจิตอาสาโดยทั่วไป

คำว่าจิตอาสามีตำราวิชาการและนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ดังต่อไปนี้ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่า “จิตอาสา” เกิดจากคำสองคำคือ “จิต” ซึ่งมีความหมายเดียวกับใจ จิตหมายถึงสิ่งที่ทำหน้าที่รู้ รู้สึก คิดและนึก^๑ และอีกคำคือ “อาสา” หมายถึงรับทำโดยเต็มใจ^๒ เมื่อรวมกันแล้วจะหมายถึงนึก และคิดเสนอตัว รับทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมด้วยความเต็มใจ ภาษาอังกฤษใช้คำที่มีความหมายสอดคล้องและใกล้เคียงกันคือ Voluntary Spirit หรือ Volunteer Spirit หรือ Philanthropy ทั้งนี้ยังหมายถึง บุคคลที่นึกคิด และคิดเสนอตัว รับทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมด้วยความเต็มใจ นอกจากนี้มีคำศัพท์ที่มีความหมายใกล้เคียงกันกับคำว่าจิตอาสดังนี้

“อาสาสมัคร” เป็นคำวิเศษณ์หมายถึง ที่เสนอตัวเข้าทำงานด้วยความสมัครใจ เช่น ทหารอาสาสมัคร และที่เป็นคำนาม หมายถึงบุคคลที่เสนอตัวเข้าทำงานด้วยความสมัครใจ เช่น เขาเป็นอาสาสมัคร^๓ ภาษาอังกฤษใช้ว่า Volunteer

“จิตสาธารณะ” เกิดจากคำสองคำคือ จิตซึ่งได้อธิบายแล้ว และสาธารณะซึ่งเป็นคำวิเศษณ์หมายถึงเพื่อประชาชนทั่วไป^๔ เมื่อนำมารวมกันจะมีความหมายว่านึกและคิดทำเพื่อ

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๒๙.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗๐.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗๐.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗๔.

ประชาชนทั่วไป หรือจิตที่คำนึงประโยชน์ของสาธารณะหรือสังคม ภาษาอังกฤษใช้ว่า Public Mind

“จิตสำนึกทางสาธารณะ” (Public Conscience) เกิดจากคำสองคำคือจิตสำนึกซึ่งมีความหมายว่าความรู้สึกผิดชอบชั่วดีในรูปแบบค่านิยมทางจริยธรรม^๕ และคำว่าสาธารณะ เมื่อรวมกันแล้วหมายถึงความรู้สึกผิดชอบชั่วดี คิดทำเพื่อประชาชนทั่วไป

รองศาสตราจารย์ ศุภรัตน์ รัตนมุขย์ ให้ความหมายของคำว่าอาสาสมัครว่า “เป็นการเลือกการกระทำสิ่งต่างๆ ที่เห็นว่าเป็นสิ่งควรกระทำ และเป็นความรับผิดชอบต่อสังคมโดยไม่หวังผลตอบแทนเป็นเงินทอง และการกระทำนี้ไม่ใช่ภาระงานที่ต้องทำตามหน้าที่”^๖ ในส่วนขององค์ประกอบของคำว่าอาสาสมัครนั้นประกอบไปด้วย

๑) การเลือก (Choose) หมายถึงการมีอิสระเลือกที่จะกระทำหรือไม่กระทำ

๒) ความรับผิดชอบต่อสังคม (Social Responsibility) หมายถึงการกระทำเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นในสังคม

๓) ไม่หวังผลตอบแทนเป็นเงินทอง (Without Monetary Profit) หมายถึงไม่ได้หวังผลตอบแทนในรูปของเงินหรือรายได้ทางอื่น แต่อาจได้ผลรางวัลกลับมาเพื่อทดแทนค่าใช้จ่ายที่ใช้ไป แต่ไม่สามารถเทียบกับค่าของสิ่งที่ได้กระทำไป

๔) ไม่ใช่ภาระหน้าที่ (Beyond Basic Obligation) หมายถึงการกระทำที่อยู่นอกเหนือภาระหน้าที่ ความรับผิดชอบ^๗

การทำงานจิตอาสาจะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบทั้ง ๔ ข้างต้นครบทุกข้อ หากขาดข้อหนึ่งข้อใดจะไม่ถือว่าเป็นงานจิตอาสา ตัวอย่างเช่น ชายคนหนึ่งอาสาจะไปเปิดพลีชีฟไปวางที่ตึกแห่งหนึ่งเพื่อทำลายอาคารและทำร้ายคนในอาคารนั้น เพื่อให้โครงการเข้าร่วมกับผู้ก่อการร้ายของเขาเสร็จสมบูรณ์ ในส่วนองค์ประกอบข้อที่ ๑ ถือว่าสมบูรณ์เนื่องจากเขาเป็นผู้เลือกที่จะนำระเบิดพลีชีฟไปวาง ถึงแม้ต้องสูญเสียชีวิตจากการกระทำครั้งนี้ องค์ประกอบข้อที่ ๓ ถือว่าสมบูรณ์เช่นกัน เนื่องจากเขาไม่หวังผลตอบแทนจากการทำงานชิ้นนี้ องค์ประกอบ

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์จิตวิทยา อักษร A-L ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : ศักดิโสภณการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๐-๔๑.

^๖ ศุภรัตน์ รัตนมุขย์, “บัณฑิตอาสาสมัคร: ทางเลือกของการพัฒนาจิตสำนึกทางสังคม”, วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ, (มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๔) : ๓๓-๓๗.

^๗ ศุภรัตน์ รัตนมุขย์, ระบบการบริหารจัดการ งานอาสาสมัคร ศึกษากรณี : มูลนิธิพุทธเจ้าใหญ่, (กรุงเทพมหานคร : เชน ปรีณิตัง, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓-๑๔.

ข้อที่ ๔ สมบูรณ์เช่นกัน เนื่องจากเขามีความประสงค์กระทำงานนี้ให้สำเร็จแม้ไม่ใช่ภาระหน้าที่ของเขา อย่างไรก็ตามงานของเขาไม่ถือว่าเป็นงานจิตอาสาเพราะขาดองค์ประกอบข้อที่ ๒ คือการกระทำเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นในสังคม หากแต่การกระทำของชายผู้นี้กลับสร้างความเดือดร้อนความแตกแยกให้สังคม แม้จะได้องค์ประกอบอีก ๓ ข้อครบก็ตาม การทำงานจิตอาสาจึงต้องมีองค์ประกอบครบสมบูรณ์ทั้ง ๔ ประการ โดยไม่สามารถขาดข้อใดข้อหนึ่ง

๒.๑.๒ ความหมายของจิตอาสาตามแนวนักวิชาการพุทธศาสนาเถรวาท

ความหมายของจิตอาสาตามแนวนักวิชาการพุทธศาสนาเถรวาท มีหลายท่านได้ให้ความหมายและคำจำกัดความไว้ดังนี้

พุทธทาสภิกขุ ให้คำจำกัดความของคำว่า “จิตอาสา” ซึ่งท่านอธิบายในเรื่องโครงสร้างทางเศรษฐกิจ โดยท่านกล่าวไว้ว่า สังคมจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีได้ เมื่อมนุษย์มีการให้ทาน คือ มีความกรุณา และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีจาคะ คือความเสียสละ ซึ่งใกล้เคียงกับสังคมไทยในอดีตที่มีความกรุณาและการแบ่งปัน สิ่งเหล่านี้จะทำให้คนในสังคมนั้นๆ มีความปรารถนาดีต่อกัน และเป็นไปอย่างยั่งยืน^๘

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมาย “จิตอาสา” ในหมวดคำอธิบาย “จาคะ” ว่าเป็นการกระทำที่เสียสละ หากผู้ใดมีจาคะ จะสามารถทำทานได้อย่างเต็มที่ สละได้ถึงความสุขส่วนตัวเพื่อผู้อื่น ช่วยเหลือผู้อื่น หรือเรียกอีกคำว่ามีน้ำใจ เป็นผู้ใจกว้าง รับฟังผู้อื่น และพร้อมบำเพ็ญคุณธรรมและบารมี^๙ นอกจากนี้ท่านได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ ในเรื่องการช่วยเหลือ สงเคราะห์ผู้เดือดร้อนให้เขามีความสุขว่าเป็นการกระทำที่ไม่หวังผลตอบแทนซึ่งมีความหมายเดียวกับการทำงานจิตอาสา โดยท่านกล่าวไว้ในเรื่องคุณสมบัติสำคัญของบุคคลโสดาบันข้อที่ ๔ คือจาคะซึ่งท่านให้ความหมายของจาคะว่าการสละทั้งวัตถุและกิเลส การให้โดยไม่ปรารถนาผลตอบแทน เนื่องจากอริยสาวกทั้งหลายเป็นผู้มีจิตที่พ้นจากความต้องการผลประโยชน์ใดๆ การให้ของท่านจึงเป็นความสุขที่ได้กระทำ นอกจากนี้ท่านยังมีความเข้าใจผู้อื่น เห็นความทุกข์ ความเดือดร้อนของผู้อื่นได้อย่างรวดเร็ว และมีใจที่พร้อมจะเข้าไปช่วยเหลือบุคคลเหล่านั้น เพื่อให้พวกเขาพ้นทุกข์^{๑๐}

^๘ พุทธทาสภิกขุ, **โอวาทท่านพุทธทาส**, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๓๗), หน้า ๒๐.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **กฐินสองที่สายใจธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๗), หน้า ๓๒-๓๖.

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๑๗-๔๒๗.

พระไพศาล วิสาโล ได้ให้ความหมายของคำว่า “จิตอาสา” คือจิตที่พร้อมจะสละแรงกาย ความสามารถ สติปัญญาและเวลาเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นในสังคม เป็นจิตที่เป็นสุขเมื่อได้ทำความดี ไม่นึกดูดายเมื่อพบเห็นผู้ประสบกับความทุกข์ยาก เป็นการยกระดับปัญญาและสำนึกทางสาธารณะ เพื่อนำไปสู่การมีส่วนร่วมของบุคคลนั้น ในการสร้างสังคมที่ดีงาม เป็นสังคมที่เป็นธรรมและมีสันติ^{๑๑}

พระครูปริยัติกิตติธำรง (ทองขาว กิตฺติธโร), ผศ.ดร.^{๑๒} นักวิชาการทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึงการทำงานจิตอาสาไว้ดังนี้ พุทธศาสนบัณฑิตคือบทบาทความเป็นนักจิตอาสาแบบเต็มตัว เนื่องด้วยหน้าที่ของพุทธศาสนบัณฑิตมีบัญญัติไว้ว่าเป็นผู้ให้ธรรมทาน การให้ธรรมทานคือการให้ธรรมะ เป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ ช่วยขจัดปัญหาความทุกข์ที่เกิดขึ้น

สรุปได้ว่าความหมายของจิตอาสาตามแนวนักวิชาการพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความหมายคือ บุคคลหรือการกระทำที่เป็นการสงเคราะห์ การสละแรงกาย กำลังทรัพย์ ความสามารถ และเวลา เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ยากโดยไม่หวังผลตอบแทน ซึ่งความหมายตามแนวนักวิชาการพระพุทธศาสนาี้มีความหมายไปในทิศทางเดียวกันกับความหมายของจิตอาสาโดยทั่วไปที่ว่าจิตอาสาเป็นทั้งบุคคลหรืองานที่ผู้กระทำความดีต่าง ๆ ที่เห็นว่าเป็นสิ่งควรกระทำ และเป็นความรับผิดชอบต่อสังคมโดยไม่หวังผลตอบแทนเป็นเงินทอง และการกระทำนี้ไม่ใช่ภาระงานที่ต้องทำตามหน้าที่

๒.๑.๓ ความสำคัญของจิตอาสา

พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการทำงานจิตอาสาซึ่งเป็นภารกิจลำดับต้นๆ หลังจากตรัสรู้แล้ว ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกตอนที่พระพุทธองค์ส่งพระอรหันต์รุ่นแรกจำนวน ๖๐ รูปไปประกาศพระพุทธศาสนาว่า

ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีใน

^{๑๑} พระไพศาล วิสาโล, *เมื่อดอกไม้บานสะพรั่งทั้งแผ่นดิน*, (กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายพุทธ ๒๕๔๔), หน้า ๕.

^{๑๒} พระครูปริยัติกิตติธำรง (ทองขาว กิตฺติธโร), “บทบาทพุทธบัณฑิตที่สังคมพึงประสงค์”, *พุทธจักร*, ปีที่ ๖๔ ฉบับที่ ๕ (พฤษภาคม ๒๕๕๓) : ๓๐-๓๗.

ตาน้อยมีอยู่ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรมจักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลายแม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม^{๑๓}

การเดินทางไปประกาศพระพุทธศาสนาของพระอรหันต์เหล่านี้คือการทำงานจิตอาสาอย่างแท้จริงเพราะพวกท่านทำงานด้วยความเต็มใจโดยไม่หวังผลตอบแทน ท่านทำเพื่อประโยชน์ของสาธารณชนและของส่วนรวม โดยการนำความรู้ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบออกเผยแผ่เพื่อประโยชน์ของมวลชน เพื่อให้เขาเหล่านั้นพ้นจากความทุกข์

พระจริยวัตรของพระพุทธเจ้าในการบำเพ็ญประโยชน์คือพุทธจริยา ๓ เป็นการเน้นย้ำว่าพระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่การทำงานจิตอาสา พุทธจริยา ๓ มีดังนี้

๑) โลกัตถจริยา หมายถึง การบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก ซึ่งประกอบด้วยพุทธิกิจประจำวัน ๕ ประการคือ ช่วงที่หนึ่งคือช่วงเช้าพระพุทธเจ้าเสด็จบิณฑบาตเพื่อโปรดสัตว์โลก ช่วงที่สองคือเวลาเย็นพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่คนทั่วไป ช่วงที่สามคือเวลาค่ำทรงให้โอวาทแก่พระภิกษุ ช่วงที่สี่คือเวลาเที่ยงคืนทรงแสดงธรรมและตอบปัญหาแก่เทวดา และช่วงที่ห้าคือเวลาใกล้รุ่งทรงตรวจดูสัตว์โลกและแสดงธรรมตามบารมีของบุคคลนั้น จะเห็นได้ว่าตลอดทั้งวันพระพุทธเจ้าทรงทำงานเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นอยู่ตลอด

๒) ญาติัตถจริยา หมายถึง การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ

๓) พุทธัตถจริยา หมายถึง การบำเพ็ญประโยชน์โดยฐานเป็นพระพุทธเจ้า^{๑๔}

พระพุทธเจ้าทรงสนับสนุนให้ทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นและเพื่อส่วนรวมดังมีพุทธพจน์ที่กล่าวว่า “ชนเหล่าใด ปลูกสวน ปลูกป่า สร้างสะพาน จัดบริการน้ำดื่ม และบึงบ่อสระน้ำ ให้ที่พักอาศัย บุญของชนเหล่านั้น ย่อมเจริญงอกงาม ทั้งคืนทั้งวัน ตลอดทุกเวลา ชนเหล่านั้น ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นผู้เดินทางสวรรค์”^{๑๕}

จากพุทธพจน์ข้างต้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าพระพุทธองค์ไม่สนับสนุนให้พุทธศาสนิกชนทำประโยชน์แก่ตนเองเพียงอย่างเดียวเพื่อการบรรลุถึงนิพพาน แต่ทรงเน้นย้ำให้ทุกคนทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม เพราะการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมเสมือนเป็นการสร้างความคิดสร้างธรรมะแก่บุคคลนั้นๆ ซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในการเข้าถึงนิพพาน

^{๑๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : ธนธการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๗๐.

^{๑๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๖/๔๗.

การทำงานจิตอาสาเป็นจุดเริ่มต้นของการเสียสละทั้งภายในและภายนอกหรือเรียกว่า“จาคะ” นั้นเป็นหนึ่งในวัชฌิธรรม^{๑๖} หากพุทธศาสนิกชนใดเจริญธรรมทั้ง ๕ ประการครบถ้วนย่อมเข้าถึงพระนิพพานได้ ธรรม ๕ ประการนั้นประกอบไปด้วย (๑) ศรัทธา (๒) ศีล (๓) สุตตะ (๔) จาคะ (๕) ปัญญา ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า วัชฌิธรรมนี้แปลว่าหลักความเจริญอย่างอริยะ เป็นมื่อวัดความก้าวหน้าในการปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนซึ่งมีเป้าหมายเดียวกันคือนิพพาน^{๑๗}

พระธรรมโกศาจารย์^{๑๘} (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแสดงปาฐกถาในพิธีประสาทปริญญาบัตรมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๕๕ มีตอนหนึ่งกล่าวเกี่ยวกับการทำงานจิตอาสาไว้ว่ามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยผลิตนิสิตออกมาเพื่อช่วยเหลือสังคมอย่างเต็มความรู้และความสามารถ ทำงานด้วยความเป็นจิตอาสาอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคม^{๑๙} จะเห็นได้ว่างานจิตอาสามีความสำคัญและเป็นที่ต้องการของสังคมมาก พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) จึงต้องกล่าวกระตุ้นและเตือนให้นิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยตระหนักในจุดนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงให้ความสำคัญต่อการทำงานเพื่อส่วนรวม งานจิตอาสาเช่นเดียวกัน โดยพระองค์พระราชทานพระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๑๓ ความตอนหนึ่งว่า “...ความเจริญของประเทศชาติเป็นความเจริญส่วนรวมซึ่งเกิดจากผลงานหรือผลของการกระทำของคนทั้งชาติ ถือได้ว่าทุกคนแบ่งหน้าที่กันทำประโยชน์ให้แก่ชาติตามความถนัดและความสามารถ และเกื้อกูลกัน ไม่มีผู้ใดจะอยู่ได้และทำงานให้แก่ประเทศชาติได้โดยลำพัง...”^{๒๐}

^{๑๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๓/๓๓๓.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **กฐินสองที่สายใจธรรม**, หน้า ๑-๒.

^{๑๘} ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์เป็น พระพรหมบัณฑิต

^{๑๙} ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่. พระธรรมโกศาจารย์ : เศรษฐศาสตร์แนวพุทธไม่สนองตัณหาของมนุษย์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://nsw.mcu.ac.th/En/news_in.php?group_id=1&NEWSID=8740 [๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖].

^{๒๐} ฝ่ายข้อมูลทั่วไป. **สถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง ๗**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.ch7.com/news/news_speech.aspx [๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๕].

จากข้อความดังกล่าว ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การทำงานจิตอาสาเป็นการทำงานเพื่อส่วนรวมโดยต้องอาศัยหลายคนช่วยกัน เมื่อทุกคนในชาติปฏิบัติหน้าที่ของตนและเผื่อแผ่ถึงผู้อื่น ด้วยการช่วยเหลือกัน เมื่อนั้นประเทศไทยของเราจะเจริญ คำว่าเจริญในความหมายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ได้หมายความว่าความเจริญทางวัตถุหรือเทคโนโลยี แต่หมายถึงความเจริญทางจิตใจของประชาชนในชาติ ดังนั้นการทำงานจิตอาสาจึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งที่มนุษย์ทุกคนควรเข้าใจและปฏิบัติให้เสมือน เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและกระทำทุกครั้งที่มีโอกาส นอกจากนี้ยังทรงเน้นย้ำเรื่องการทำงานเพื่อส่วนรวมอีกครั้งในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรและอนุปริญญาบัตรของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๑๘ ซึ่งมีความว่า “...ความสุขความเจริญที่แท้จริงอันควรหวังนั้น เกิดขึ้นได้จากการกระทำและความประพฤติที่เป็นธรรม มีลักษณะสร้างสรรค์ คืออำนวยผลที่เป็นประโยชน์ ทั้งแก่ตัว แก่ผู้อื่น ตลอดจนถึงประเทศชาติโดยส่วนรวมด้วย...”^{๒๑}

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงในเรื่องเดียวกันถึงสองครั้งแก่บัณฑิตใหม่จากข้อความดังกล่าวผู้วิจัยมีความเห็นว่า พระองค์ทรงมีความปรารถนาให้บัณฑิตผู้ซึ่งกำลังออกไปเผชิญโลกแห่งการทำงาน ได้เป็นผู้ที่มีใจเผื่อแผ่ถึงผู้อื่นในสังคม หรืออีกนัยหนึ่งคือเสียสละนั่นเอง อาจกล่าวได้ว่าบ้านเมืองในขณะนั้นขาดแคลนผู้ที่ทำงานเพื่อส่วนรวม เหตุด้วยผู้คนมุ่งแต่ประโยชน์ส่วนตัวจนเกินไป ไม่เห็นแก่สังคมส่วนรวมจึงทำให้บ้านเมืองระส่ำระสาย

สรุปความหมายของจิตอาสาทั้งโดยทั่วไปและตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความหมายไปในทางเดียวกันคือการกระทำหรือบุคคลที่มีการเสียสละทั้งด้านสิ่งของหรือแรงกายด้วยความเต็มใจ ไม่ใช่การกระทำในหน้าที่ เป็นกระทำโดยไม่มีผู้ร้องขอ เลือกว่าจะกระทำเอง เป็นกระทำโดยไม่หวังผลตอบแทน และกระทำเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น พระพุทธเจ้าทรงสนับสนุนและให้ความสำคัญต่อการทำงานจิตอาสามาแต่ครั้งพุทธกาลซึ่งเป็นภารกิจแรกหลังจากทรงตรัสรู้ การส่งพระอรหันต์รุ่นแรกจำนวน ๖๐ รูปไปประกาศพระพุทธศาสนา คือการทำงานจิตอาสาอย่างแท้จริงเพราะพวกท่านทำงานด้วยความสมัครใจและเต็มใจ กระทำโดยไม่หวังผลตอบแทน ท่านทำเพื่อประโยชน์ของสาธารณชนและของส่วนรวม โดยการนำความรู้ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบออกเผยแผ่เพื่อประโยชน์ของมวลชน เพื่อให้เขาเหล่านั้นพ้นจากความทุกข์

^{๒๑} มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, **ตามรอยพระราชดำริสู่ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง, ๒๕๕๕), หน้า ๓๖-๓๗.

๒.๒ หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวกับจิตอาสาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและรวบรวมหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำงานจิตอาสาไว้จำนวน ๕ หมวดซึ่งแต่ละหมวดจะเกี่ยวข้องกับการปรารถนาช่วยเหลือผู้ที่อยู่ในความทุกข์ยาก ผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์และเป็นการช่วยเหลือแบบไม่มีเงื่อนไข ไม่ต้องการผลตอบแทน หลักพุทธธรรมทั้งหมดนี้นอกจากมีความสัมพันธ์ในเชิงการทำงานจิตอาสาแล้ว ยังมีความเชื่อมโยงในมุมของการทำงานร่วมกับผู้อื่นและการพัฒนาตนอีกด้วย หลักพุทธธรรมดังกล่าวคือ

- ๑) สังคหัตถุ ๔
- ๒) อิทธิบาท ๔
- ๓) พรหมวิหาร ๔
- ๔) สมรवासธรรม ๔
- ๕) สาราณียธรรม ๖

ทั้งนี้หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับทำงานจิตอาสาที่ผู้วิจัยได้ศึกษาและรวบรวมมาข้างต้นนั้นเป็นหลักพุทธธรรมที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แบ่งประเภทของธรรมไว้^{๒๒} และผู้วิจัยได้ศึกษาในรายละเอียดและพบว่านอกจากมีความเชื่อมโยงกับการทำงานจิตอาสาแล้ว ยังมีความเชื่อมโยงในมุมของการทำงานร่วมกับผู้อื่นและการพัฒนาตนอีกด้วย หลักพุทธธรรมที่กล่าวไว้มีการแบ่งประเภท คือ

- ๑) สังคหัตถุ ๔ เป็นธรรมเพื่อส่งเสริมชีวิตที่ดีร่วมกัน และเพื่อคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน
- ๒) อิทธิบาท ๔ เป็นธรรมเพื่อการศึกษา และเพื่อดำเนินชีวิตให้องอาจ บรรลุประโยชน์สุข
- ๓) พรหมวิหาร ๔ เป็นธรรมเพื่อคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน และธรรมสำหรับทุกคน
- ๔) สมรवासธรรม ๔ เป็นธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม ธรรมเพื่อส่งเสริมชีวิตที่ดีร่วมกัน และเพื่อชีวิตครอบครัว
- ๕) สาราณียธรรม ๖ เป็นธรรมเพื่อส่งเสริมชีวิตที่ดีร่วมกัน

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๗-๒๑.

นอกจากนี้หลักพุทธธรรมที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษายังได้อ้างอิงจากพุทธกิจที่ พระพุทธเจ้าทรงส่งพระอรหันต์ ๖๐ รูปไปประกาศพระพุทธานุศาสน์ดังนี้

ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด จง ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีใน ตาน้อยมีอยู่ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรมจักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลายแม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุ เวลาเสนาณิคมเพื่อแสดงธรรม^{๒๓}

โดยมีความเกี่ยวข้องกับการศึกษาของผู้วิจัยดังนี้

๑) การทำงานจิตอาสา พระอรหันต์ ๖๐ รูปกระทำกิจกรรมเพื่อประโยชน์สุขของ ผู้อื่นโดยครบองค์ประกอบทั้ง ๔ ของการทำงานจิตอาสา คือ (๑) การเลือกที่จะกระทำหรือไม่ กระทำ (๒) การกระทำเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นในสังคม (๓) ไม่หวังผลตอบแทนเป็นเงินทอง (๔) ไม่ใช่ภาระหน้าที่

๒) การทำงานร่วมกับผู้อื่น พระอรหันต์ ๖๐ รูปทำงานร่วมกัน ประชุมกันก่อนแยก ย้ายไปตามเส้นทางที่ได้รับมอบหมาย และยังคงครอบคลุมถึงการทำงานร่วมกับผู้คนที่พบประสบ ระหว่างทางและระหว่างการเดินทางเผยแผ่ศาสนา

๓) การพัฒนาตน พระอรหันต์ ๖๐ รูปเผยแผ่ศาสนาต้องประสบกับบุคคลหลากหลาย ประเภทและการทำงานที่แตกต่างกันตามเวลารวมถึงสถานที่ พระอรหันต์มีการเปลี่ยนแปลงและ พัฒนาตนเอง

๒.๒.๑ หลักสังคหวัตถุ ๔

ในพระไตรปิฎกตอนหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงกล่าวว่า “สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชู โลก เหมือนลิมสลักที่ยึดคุมรถซึ่งแล่นไปไว้ได้ฉะนั้น”^{๒๔}

ข้อความข้างต้นหมายความว่าสังคหวัตถุ ๔ เป็นข้อธรรมที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของ มนุษย์ ทำให้มนุษย์ในสังคมก้าวไปข้างหน้าได้อย่างเป็นปลอดภัยและสุขได้ เสมือนลิมสลักที่ คืบคุมการเคลื่อนที่ของรถ ทำให้รถแล่นไปได้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของสังคหวัตถุ ๔ ว่าเป็นธรรม ที่ยึดเหนี่ยวและประสานใจของกลุ่มคนให้เกิดความสามัคคี ประกอบด้วย

^{๒๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๒๔} อญ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๑.

- ๑) ทาน คือการให้ การแบ่งปันในรูปสิ่งของหรือความรู้
- ๒) ปิยวาจา คือการใช้คำพูดสุภาพ อ่อนหวาน ก่อให้เกิดไมตรี
- ๓) อุตถจริยา คือการชวนชวายเป็นประเพณี บำเพ็ญตนเป็นประโยชน์เพื่อผู้อื่น
- ๔) สมานัตตตา คือการวางตนเสมอต้น เสมอปลายให้เหมาะสมกับเหตุการณ์และสภาพแวดล้อม^{๒๕}

จากข้อความข้างต้น สังคหวัตถุ ๔ คือ หลักธรรมที่ต้องใช้เมื่ออยู่ร่วมกันในสังคม คนหลายคนอาศัยอยู่ร่วมกัน คนเหล่านั้นต้องรักใคร่ ประองตอง แบ่งปันกันตามฐานะ เพื่อความสุข ความสงบ ความราบรื่นของสังคมที่มนุษย์เหล่านั้นอาศัยอยู่ หากทุกคนยึดหลัก ๔ ข้อข้างต้นได้ สังคมนั้นจะเข้มแข็ง สามัคคี และสงบสุข

หลักพุทธธรรมข้อสังคหวัตถุ ๔ นี้เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาครบทั้ง ๓ ข้อ คือ (๑) การทำงานจิตอาสา (๒) การทำงานร่วมกับผู้อื่น (๓) การพัฒนาตน อธิบายได้ดังนี้การทำงานจิตอาสาในแง่การทำงานเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทนซึ่งเป็นองค์ประกอบหลักของการทำงานจิตอาสาโดยเฉพาะข้อ (๑) ทาน และข้อ (๓) อุตถจริยา เป็นข้อที่เด่นชัดที่สุด และสังคหวัตถุ ๔ ยังเป็นหลักธรรมเพื่อการทำงานร่วมกับผู้อื่นด้วย ทั้งนี้การทำงานร่วมกับผู้อื่นจะขาดการปฏิสัมพันธ์ไม่ได้ ดังนั้นข้อ (๒) ปิยวาจา จึงเป็นอีกข้อที่สำคัญ รวมถึงข้อ (๔) สมานัตตตา การวางตนให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ ซึ่งเป็นข้อหนึ่งที่สำคัญในการทำงานร่วมกับผู้อื่น การพัฒนาตนอีกข้อหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับหลักพุทธธรรมข้อสังคหวัตถุ ๔ กล่าวคือหากผู้ใดปฏิบัติครบทั้ง ๔ ข้อข้างต้นแล้ว ผู้นั้นย่อมยกระดับจิตใจตน สามารถพัฒนาตนได้อย่างสมบูรณ์

๒.๒.๒ หลักอิทธิบาท ๔

ในทศนวกสูตร สอนักขณพราหมณ์ ได้มีการกล่าวถึงอิทธิบาท ๔ ว่า “...พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติอิทธิบาท ๔ ประการนี้ แม้ที่ทรงบัญญัติไว้อย่างดี ก็เพียงเพื่อเพิ่มพูนความสำเร็จ เพื่อให้ชำนาญในเรื่องความสำเร็จ เพื่อพลิกแพลงให้เกิดความสำเร็จ อิทธิบาท ๔ ประการคือ

- ๑) เจริญอิทธิบาท คือฉันทสมาธิปธานสังขาร ซึ่งแปลว่า สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์
- ๒) เจริญอิทธิบาท คือวิริยสมาธิปธานสังขาร ซึ่งแปลว่าสมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า

๓) เจริญอธิปไตย คือจิตตสมาธิประธานสังขาร ซึ่งแปลว่าสมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์

๔) เจริญอธิปไตย คือวิมัสสาสมาธิประธานสังขาร ซึ่งแปลว่าสมาธิที่เกิดจากวิมัสสาและความเพียรสร้างสรรค์^{๒๖}

กล่าวโดยย่อคืออานิสงค์ของการปฏิบัติตามหลักอธิปไตย ๔ คือการเพียรสร้างสรรค์และพัฒนาตนให้ประสบความสำเร็จตามที่มุ่งหวังไว้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของอธิปไตย ๔ ว่าเป็นคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จที่ตั้งใจไว้ ประกอบด้วย

๑) ฉันทะ คือความปรารถนาที่จะทำสิ่งนั้น

๒) วิริยะ คือความเพียร ความพยายามที่จะทำสิ่งนั้น

๓) จิตตะ คือความมุ่งมั่นที่จะทำสิ่งนั้น

๔) วิมัสสา คือการใช้ปัญญาวางแผน แก้ไขปรับปรุงในการกระทำนั้น^{๒๗}

สรุปได้ว่าหากผู้ใดมีความมุ่งมั่น มีความรักในงานที่ทำ ย่อมก่อให้เกิดความเพียรพยายามในการประกอบกิจการนั้น เมื่อมีความพยายามแล้ว ความสนใจใส่ใจเกิดตาม และใช้ปัญญาดำเนินกิจการนั้น เมื่อมีปัญหาแล้ว ในที่สุดงานนั้นจะสำเร็จได้ด้วยดี จึงเป็นหลักธรรมในการพัฒนาตนหลักธรรมหนึ่ง

หลักธรรมข้ออธิปไตย ๔ นี้ตรงกับข้อที่ผู้วิจัยต้องศึกษาคือข้อการพัฒนาตนซึ่งถือว่าหลักของอธิปไตย ๔ คือการเพียรสร้างสรรค์และพัฒนาตนให้ประสบความสำเร็จ ในการทำงานจิตอาสา นั้นผู้ที่กระทำควรถือหลักอธิปไตย ๔ เพราะหากเบื่อง่ายที่จะทำหรือเมื่อเกิดอุปสรรคแล้วจะล้มเลิกงานที่จะกระทำ งานจิตอาสา นั้นจะไม่สำเร็จสมบูรณ์

๒.๒.๓ หลักพรหมวิหาร ๔

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) ทรงกล่าวถึงพรหมวิหาร ๔ ว่าเป็นหลักธรรมสำหรับเป็นที่อยู่ของจิตใจแห่งพรหม เป็นธรรมที่เป็นที่อยู่แห่งความดีและความสุข ในการนำไปปฏิบัติ นั้น ขั้นแรกให้ปฏิบัติด้วยจิตคิดเกื้อกูลแผ่ไปในสัตว์และบุคคลทั้งหลายคือเมตตา จากนั้นเมื่อทราบว่าเขามีความทุกข์ความเดือดร้อนก็ช่วยบรรเทาทุกข์คือ

^{๒๖} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๗/๒๑๘.

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๐.

กรุณา จากนั้นเมื่อเห็นว่าเราไม่สุขไม่ทุกข์ก็ยินดีคือมูทิตา สุดท้ายเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำก็วางเฉยคืออุเบกขา^{๒๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของพรหมวิหาร ๔ ว่าเป็นหลักประพฤติในการดำเนินชีวิต^{๒๕} ประกอบด้วย

๑) เมตตา คือความมีใจปรารถนาดี ต้องการให้เพื่อนมนุษย์ทั้งหมดมีความสุข มีความปรารถนาที่ดีต่อเขาในสถานการณ์ปกติทั่วไป

๒) กรุณา ประสงค์ช่วยเหลือเมื่อเขาเดือดร้อน ต้องการปลดปล่อยความทุกข์ของเขา

๓) มูทิตา ยินดี สนับสนุนเมื่อเขาประสบความสำเร็จหรือมีความสุข

๔) อุเบกขา รักษาความสมดุลย์ของเมตตา กรุณา มูทิตา ไม่ให้เกินขอบเขตไม่ละเมิดต่อกฎเกณฑ์กติกาที่ชอบธรรม^{๒๖}

กล่าวโดยสรุปคือพรหมวิหาร ๔ เป็นหลักพุทธธรรมที่ผู้ทำงานจิตอาสาพึงมีคือการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในยามที่พวกเขาลำบากด้วยความเมตตาและกรุณา ยินดีเมื่อเขามีสุข ไม่ทุกข์ รวมถึงการรักษาอุเบกขาเพื่อความสุขของตนเองด้วย ทั้งนี้พรหมวิหาร ๔ ครอบคลุมการศึกษาของผู้วิจัยทั้ง ๓ ข้อคือการทำงานจิตอาสา การทำงานร่วมกับผู้อื่น และการพัฒนาตน ทั้งนี้ในการทำงานร่วมกับผู้อื่นผู้นั้นต้องประกอบหลักพรหมวิหาร ๔ ด้วย มิฉะนั้นงานนั้นจะไม่สามารถบรรลุได้ รวมทั้งได้อานิสงส์คือการพัฒนาตนอีกทางหนึ่งด้วย

๒.๒.๔ หลักมรรค ๔

ในอาฬวกสูตรพระพุทธเจ้าทรงตอบคำถามแก่อาฬวกยักษีเกี่ยวกับหลักธรรมของผู้ครองเรือนคือมรรค ๔ นั้นว่าเป็นหลักธรรมที่ควรให้สัตย์ทุกคนควรนำไปปฏิบัติเพื่อความสุข โดยมีความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “...บุคคลอยู่ครองเรือนประกอบด้วยศรัทธา มีธรรม ๔

^{๒๔} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), รวมธรรมะ, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๙๕-๒๐๓.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๔.

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ภาวะผู้นำ : ความสำคัญต่อการพัฒนาคน พัฒนาประเทศ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓-๑๕.

ประการนี้ คือ สัจจะ ทมะ ธิติ จาคะ ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก เชิญท่านถามสมณพราหมณ์เป็นอันมากเหล่าอื่นดูซิว่าในโลกนี้มีอะไรที่จะยิ่งไปกว่าสัจจะ ทมะ ชันติ จาคะ...”^{๓๑}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของสมาวาสธรรม ๔ ว่าเป็นธรรมแห่งการครองเรือน ครองตนของคนทั่วไป ประกอบด้วย

- ๑) สัจจะ ความซื่อสัตย์ พุดจริง ทำจริง
- ๒) ทมะ การฝึกฝน ฝึกนิสัย ปรับตัว แก้ไขข้อบกพร่องของตน
- ๓) ชันติ ความอดทน ขยันหมั่นเพียร ไม่ท้อถอย
- ๔) จาคะ การเสียสละประโยชน์ส่วนตน พร้อมช่วยเหลือผู้อื่น เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่^{๓๒}

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่าไว้ว่า สมาวาสธรรมเป็นหลักทำงานเพื่อให้เกิดความสำเร็จและเป็นหลักที่ทำให้เป็นคนดี ประกอบด้วย

- ๑) สัจจะ ความจริงใจ
- ๒) ทมะ การบังคับตนเอง
- ๓) ชันติ มีความอดทน
- ๔) จาคะ สละความชั่ว^{๓๓}

กล่าวโดยสรุปสมาวาสธรรม ๔ เป็นหลักธรรมสำคัญอีกข้อสำหรับการทำงานจิตอาสา รวมถึงการพัฒนาตน เพราะเป็นหลักธรรมที่มนุษย์ซึ่งอยู่ร่วมกันในสังคมต้องมีความจริงใจให้กัน และยอมรับข้อบกพร่องของตนเอง พร้อมปรับเปลี่ยน ไม่ท้อถอย และมีความเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่นในสังคม

๒.๒.๕ หลักสาราณียธรรม ๖

พระพุทธเจ้าทรงกล่าวเกี่ยวกับสาราณียธรรม ๖^{๓๔} ไว้ว่า

๑) ตั้งมั่นเมตตาภาวกรรม ประพฤติหรือกระทำในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เป็นสาราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

^{๓๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔.

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๓๓} พุทธทาสภิกขุ, *จับจิตด้วยธรรม ธรรมะฉบับวัยรุ่น*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, ๒๕๕๑), หน้า ๔๒.

^{๓๔} วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๗๔/๓๖๘.

๒) ตั้งมั่นเมตตาวัจจกรรม การใช้คำพูดกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เป็นสราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๓) ตั้งมั่นเมตตาโมกขกรรม การคิดต่างๆในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เป็นสราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๔) บริโภคโดยไม่แบ่งแยกจากทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม โดยที่สุดแม้เพียงบิณฑบาต (อาหารในบาตร) บริโภคร่วมกับพรหมจรรย์ทั้งหลาย ผู้มีศีล แม้ก็เป็นสราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน คือเมื่อได้สิ่งใดมาจะแบ่งปันร่วมใช้กับหมู่คณะ โดยไม่หวงไว้กับตนเอง

๕) มีศีลบริสุทธิ์เสมอกัน ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย ไม่ถูกตัดหาและทิวฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมานเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้ก็เป็นสราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๖) มีอริยทิวฐิ อันเป็นธรรมเครื่องนำออกเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้ก็เป็นสราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

การอยู่ร่วมกันหรือทำงานร่วมกันต้องอาศัยหลักสราณียธรรม ๖ ดังในจุฬโคสิงคสูตรกล่าวไว้ว่า พระอนุรุทธะ พระนันทิยะ และพระกิมิละ อาศัยร่วมกันอยู่ที่ป่าโคสิงคสาลวัน อย่างเป็นมิตร ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่มีการทะเลาะหรือขัดแย้งกัน ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสชื่นชมและตรัสถามถึงสาเหตุที่สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสามัคคีเช่นนี้ ทั้งสามท่านตอบสอดคล้องกันว่า ท่านปฏิบัติต่อเพื่อนด้วยเมตตากายกรรม เมตตาวัจจกรรม และเมตตาโมกขกรรม ทั้งต่อหน้าและลับหลัง มีการสงเคราะห์ช่วยเหลือกัน เช่น หากรูปใดกลับจากบิณฑบาตก่อนจะปูลาดอาสนะเตรียมน้ำและถาดสำหรับไว้ รูปใดมาถึงภายหลังเมื่อฉันเสร็จแล้ว ช่วยเก็บกวาดโรงอาหาร ทั้งสามท่านปฏิบัติเช่นนี้จึงอยู่ร่วมกันได้อย่างสามัคคี^{๓๕}

^{๓๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๒๕/๓๕๗.

นอกจากนี้ในโกสัมพียสูตรได้กล่าวถึงกรณีภิกษุในเมืองโกสัมพีทะเลาะเบาะแว้ง มีเหตุให้ขัดเคืองกันด้วยมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนหลักสาราณียธรรม ๖ แก่ภิกษุเหล่านั้น เพื่อความสงเคราะห์กัน ความสามัคคีในหมู่คณะ และเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๓๖}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของสาราณียธรรม ๖ ว่าเป็นหลักธรรมของการอยู่ร่วมกัน ก่อให้เกิดความสามัคคี ประกอบด้วย

๑) เมตตากายกรรม ช่วยเหลืองานของหมู่คณะด้วยความเต็มใจ สุภาพ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒) เมตตาวจีกรรม แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ หวังดี สุภาพ แก่หมู่คณะทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓) เมตตามโนกรรม प्रารณาคี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๔) สาธารณโภคิตา แบ่งปันสิ่งที่มีแก่หมู่คณะ เพื่อให้ประโยชน์ร่วมกัน

๕) สีสสามัญญตา ประพฤติตนสุจริต ตามระเบียบวินัยทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๖) ทิฏฐิสามัญญตา มีความเห็นชอบร่วมกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง^{๓๗}

กล่าวโดยสรุปคือหากผู้ใดยึดถือปฏิบัติหลักธรรมข้อสาราณียธรรม ๖ นี้แล้วคือปฏิบัติช่วยเหลือผู้อื่น พุทธิ คิตติ แบ่งปันอย่างเหมาะสม รักษาศีลบริสุทธิ และมีความเห็นชอบร่วมกันจะทำให้เป็นที่รัก ที่เคารพของผู้อื่น และจะทำให้ตนเองและผู้อื่นอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างเป็นสุข

หลักธรรมข้อสาราณียธรรม ๖ นี้เป็นหลักธรรมที่ครอบคลุมการศึกษาของผู้วิจัยทั้ง ๓ ข้อคือการทำงานจิตอาสา การทำงานร่วมกับผู้อื่น และการพัฒนาตน อธิบายได้ดังนี้ในการทำงานจิตอาสาผู้นั้นต้องประกอบเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม และสาธารณโภคิตา ในส่วนการทำงานร่วมกับผู้อื่นและการพัฒนาด้านนี้ ให้หลักธรรมของสาราณียธรรมครบทั้ง ๖ ข้อคือช่วยเหลือผู้อื่น พุทธิ คิตติ แบ่งปันอย่างเหมาะสม รักษาศีลบริสุทธิ และมีความเห็นชอบร่วมกัน

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและรวบรวมหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำงานจิตอาสาไว้จำนวน ๕ หมวดซึ่งแต่ละหมวดจะเกี่ยวข้องกับการปรารณาช่วยเหลือผู้ที่อยู่ในความทุกข์ยาก

^{๓๖} ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๔๙๑/๕๓๑.

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า

ผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์และเป็นการช่วยเหลือแบบไม่มีเงื่อนไข ไม่ต้องการผลตอบแทน หลักพุทธธรรมทั้งหมดนั้นนอกจากมีความสัมพันธ์ในเชิงการทำงานจิตอาสาแล้ว ยังมีความเชื่อมโยงในมุมของการทำงานร่วมกับผู้อื่นและการพัฒนาตนอีกด้วย หลักพุทธธรรมดังกล่าวคือ

- ๑) สังคหวัตถุ ๔ ประกอบไปด้วย ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตตา
- ๒) อิทธิบาท ๔ ประกอบไปด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา
- ๓) พรหมวิหาร ๔ ประกอบไปด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา
- ๔) ขรവാสนธรรม ๔ ประกอบไปด้วย สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ
- ๕) สาราณียธรรม ๖ ประกอบไปด้วย เมตตาทายกรรม เมตตาเวจีกรรม เมตตา
มโนกรรม สาราณโมคิตา สีสสามัญญตา ทิฏฐิสามัญญตา

๒.๓ ตัวอย่างบุคคลที่ทำงานจิตอาสาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงบุคคลที่ทำงานเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ของหมู่สงฆ์ และหมู่คณะโดยไม่หวังผลตอบแทน และไม่ใช่งานในหน้าที่ นั่นคืองานจิตอาสาไว้หลายท่าน ผู้วิจัยขอยกตัวอย่าง ๔ ท่านคือ (๑) พระทัตพมัลลบุตร (๒) พระอานนท์ (๓) พระมหากัสสปะเถระ (๔) มฆมาณพ

๒.๓.๑ พระทัตพมัลลบุตร^{๓๔} หนึ่งในพระอสีตสาวก ๘๐ องค์ ท่านเป็นพระราชโอรสในพระเจ้ามัลลราช แคว้นมัลละ ท่านบรรลุอรหัตตผลเมื่ออายุ ๗ ปี ขณะติดตามพระพุทธเจ้าไปจำพรรษา ณ กรุงราชคฤห์ ท่านระลึกว่าท่านบรรลุแล้ว ท่านไม่มีกิจส่วนตนอื่นใดที่จะกระทำ ท่านมีความประสงค์ช่วยภารกิจเพื่อส่วนรวมของหมู่สงฆ์ เนื่องจากเห็นว่ายังไม่มีผู้ใดรับทำภารกิจนี้ ทั้งยังต้องการก่อให้เกิดความเป็นระเบียบในการจัดสถานที่ ท่านจึงขอพระพุทธองค์เพื่อทำหน้าที่จัดเสนาสนะและแจกภัตตาหารแด่หมู่สงฆ์ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาต พระทัตพมัลลบุตรจึงได้จัดเสนาสนะ อำนวยความสะดวกแก่ภิกษุผู้เข้าพักตามความประสงค์ว่าเป็นถ้ำหรือกุฏิ ท่านจัดภิกษุที่มีอุปนิสัย ความคิดเห็น และความรู้คล้ายคลึงกันให้พักอาศัยด้วยกัน เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งในการอยู่ร่วมกัน หรือภิกษุที่ทรงพระสูตร ให้พักร่วมกัน เพื่อชักชวนพระสูตรร่วมกัน ภิกษุพวกทรงพระวินัย ให้พักร่วมกัน เพื่อวินิจฉัยพระวินัยร่วมกัน ภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรม ให้พักร่วมกัน เพื่อภิกษุเหล่านั้นได้สนทนาพระอภิธรรม และภิกษุผู้ได้ฌาน ให้พักร่วมกัน เพื่อไม่รบรวนกัน หากเป็นภิกษุใหม่ท่านจะแนะนำสถานที่และให้ข้อมูลที่ควรทราบแก่ภิกษุนั้น

^{๓๔} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๔๐/๔๑๒.

นอกจากนี้พระทัฬหฬลลบุตรได้ช่วยจัดภิกษุไปฉันนิมนต์ตามวิยวุฒิและคุณวุฒิของภิกษุที่ไปร่วมกัน และผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนตามความเหมาะสม ครั้งหนึ่งคนบิณฑูหนึ่งมีความประสงค์ถวายภัตตาหารที่บ้าน จึงแจ้งพระทัฬหฬลลบุตรเพื่อนิมนต์ภิกษุไปฉันที่บ้าน พระทัฬหฬลลบุตรจัดให้พระเมตติยะและพระภุมมชกะซึ่งเป็นพระบวชใหม่ไปที่บ้านคนบิณฑูนั้น แต่คนบิณฑูไม่มีความศรัทธาภิกษุทั้ง ๒ รูปจึงให้สาวใช้จัดปลายข้าวกับน้ำผักดองถวาย ภิกษุทั้งสองไม่พอใจและคิดว่าพระทัฬหฬลลบุตรกลั่นแกล้งตน จึงวางแผนให้ภิกษุณีเมตติยกราบทูลพระพุทธานุญาตว่าถูกพระทัฬหฬลลบุตรข่มขืน พระพุทธานุญาตจึงเรียกประชุมสงฆ์เพื่อสอบสวนเรื่องนี้ พระทัฬหฬลลบุตรกราบทูลพระพุทธานุญาตถึง ๓ ครั้งว่าไม่ได้ทำ เมื่อสอบสวนแล้วปรากฏว่าภิกษุณีเมตติยากล่าวเท็จ จึงถูกสึก แต่พระเมตติยะและพระภุมมชกะมาสารภาพว่าท่านทั้งสองใส่ความพระทัฬหฬลลบุตร ทั้งพระเมตติยะและพระภุมมชกะจึงถูกสังฆาติเสส (อาบัติหนัก) ทั้งนี้ที่พระทัฬหฬลลบุตรถูกกล่าวหาเกิดจากวิบากกรรมที่เคยทำกับพระอรหันต์องค์หนึ่งไว้

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าพระทัฬหฬลลบุตร แม้มีอายุเพียง ๗ ปีแต่มีความคิดในการทำงานจิตอาสาเพื่อหมู่สงฆ์โดยมองว่าตนเองไม่มีภารกิจส่วนตัวที่ต้องทำ จึงอาสารับทำงานเพื่อส่วนรวมในส่วนที่มองว่าเป็นงานที่ยังไม่มีผู้ได้รับทำ และเนื่องจากพระทัฬหฬลลบุตรยังแข็งแรงจึงรับทำงานที่เห็นว่าเห็นว่าจะเหมาะกับกายภาพของตน การทำงานจิตอาสาไม่จำกัดเฉพาะว่าต้องเป็นวัยผู้ใหญ่ พระทัฬหฬลลบุตรเป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของการทำงานจิตอาสาในเยาวชน งานของพระทัฬหฬลลบุตรถือเป็นงานจิตอาสาโดยแท้เพราะครบองค์ประกอบทั้ง ๔^{๓๙} ของการทำงานจิตอาสดังนี้

๑) การเลือก ท่านเลือกที่จะกระทำงานจัดเสนาสนะและแจกภัตตาหารแด่หมู่สงฆ์ด้วยตัวท่านเอง

๒) ความรับผิดชอบต่อสังคม ท่านกระทำเพื่อประโยชน์ของหมู่สงฆ์ เพื่อความเป็นระเบียบในการอยู่อาศัยร่วมกันและเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ทุกคนในชุมชนอย่างเท่าเทียมกัน

๓) ไม่หวังผลตอบแทนเป็นเงินทอง ท่านกระทำงานนี้โดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆทั้งสิ้น และท่านเองได้บรรลุอรหัตตผลแล้ว

๔) ไม่ใช่ภาระหน้าที่ งานจัดเสนาสนะและแจกภัตตาหารไม่ใช่ภาระหน้าที่ของผู้ใดแต่ทำกระทำเพราะมองว่ายังไม่มีผู้ใดทำและควรที่จะมีผู้ช่วยเหลือหมู่สงฆ์ในงานส่วนนี้

^{๓๙} ศุภรัตน์ รัตนมุขย์, ระบบการบริหารจัดการ งานอาสาสมัคร ศึกษากรณี : มูลนิธิพุทธฉือจี้ ไต้หวัน, หน้า ๑๓-๑๔.

๒.๓.๒ พระอานนท์^{๔๐} เสด็จทศในทางผู้เป็นพหูสูตร เป็นผู้มั่งคั่ง เป็นผู้มั่งคั่ง เป็นผู้มั่งคั่ง เป็นผู้มั่งคั่ง และได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าอีกว่าเป็นอุปัฏฐากผู้ยอดเยี่ยม ท่านรับใช้พระพุทธเจ้าอย่างใกล้ชิดเป็นเวลา ๒๕ พรรษา พระอานนท์เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ ผู้เป็นพระอนุชา (น้องชาย) ของพระเจ้าสุทโธทนะ พระบิดาของพระพุทธเจ้า จึงถือว่าพระอานนท์มีศักดิ์เป็นพระอนุชาของพระพุทธเจ้า หลังจากบวชไม่นานท่านได้บรรลุปะเป็นพระโสดาบัน เนื่องด้วยฟังธรรมจากพระปณณมานันตบุตร หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ๒๐ พรรษา ยังไม่มีภิกษุรูปใดรับใช้พระพุทธองค์โดยตำแหน่ง มีเพียงการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนอุปัฏฐากตามความสะดวกของแต่ละท่านดังนี้พระนาคสมาละบ้าง พระนาคิตะบ้าง พระอุพวาณะบ้าง พระสุนักขัตตะบ้าง และในบางครั้งพระพุทธเจ้าต้องประทับลำพังเนื่องด้วยไม่มีผู้ใดมาอุปัฏฐาก

มีครั้งหนึ่งที่พระนาคสมาละทำหน้าที่อุปัฏฐากพระพุทธเจ้าขณะเสด็จทางไกล เมื่อถึงทางแยก พระนาคสมาละกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ท่านมีความประสงค์จะไปทางนี้ แต่พระพุทธเจ้าทรงประสงค์เสด็จอีกทางหนึ่ง ทั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบถึง ๓ ครั้งว่าให้ไปอีกทางหนึ่งพระนาคสมาละไม่เชื่อฟังและทำท่าจะวางบาตรและจีวรของพระพุทธเจ้าลงพื้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้พระนาคสมาละส่งบาตรและจีวรของพระองค์มา หลังจากนั้นพระนาคสมาละจึงเดินไปทิศทางตรงกันข้ามกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงเสด็จอีกทางเพียงลำพัง^{๔๑}

หลังจากเหตุการณ์ครั้งนั้น ทำให้มีการประชุมให้หมู่สงฆ์เพื่อคัดเลือกภิกษุหนึ่งรูปเพื่อทำหน้าที่อุปัฏฐากพระพุทธเจ้าเป็นประจำ มีหลายองค์ทูลอาสาขอทำหน้าที่นี้ แต่พระพุทธเจ้าทรงเลือกพระอานนท์ และพระอานนท์จึงทูลขอพร ๘ ประการก่อนรับอาสาทำหน้าที่อุปัฏฐากดังนี้

- ๑) พระพุทธเจ้าจักไม่ประทานจีวรอันประณีตที่ได้แล้วแก่ข้าพระองค์
- ๒) พระพุทธเจ้าจักไม่ประทานบิณฑบาตอันประณีตที่ได้แล้วแก่ข้าพระองค์
- ๓) พระพุทธเจ้าจักไม่โปรดให้ข้าพระองค์อยู่ในที่ประทับกับพระพุทธองค์
- ๔) พระพุทธเจ้าจักไม่ทรงพาข้าพระพุทธองค์ไปในที่นิมนต์ซึ่งข้าพระองค์รับไว้
- ๕) พระพุทธเจ้าจักเสด็จไปสู่ที่นิมนต์ที่ข้าพระองค์รับไว้
- ๖) ข้าพระองค์นำพุทธบริษัทซึ่งมาแต่ไกลเพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ได้ทุกขณะ
- ๗) ความสงสัยของข้าพระองค์มีเมื่อใด ขอให้เข้าเฝ้าทูลถามเมื่อนั้น

^{๔๐} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๘/๑๕๕.

^{๔๑} ชุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๗/๓๓๘.

๘) พระพุทธเจ้าแสดงธรรมเทศนาอันใดในที่ลับหลังข้าพระองค์ จักตรัสบอกพระธรรมเทศนานั้นแก่ข้าพระองค์อีก

ทั้งนี้เพราะพระอานนท์ประสงค์รับทำหน้าที่อุปัฏฐากด้วยความสมัครใจและต้องการป้องกันคำครหาว่าท่านรับตำแหน่งเพื่อหวังผลตอบแทน ท่านจึงทูลขอพรดังกล่าวและพระพุทธเจ้าทรงประทานพรตามที่ขอ โดยข้อที่ ๑-๔ เพื่อเป็นการแสดงเจตนาไม่รับลาภสักการะจากงานที่กระทำ ข้อที่ ๕-๗ เพื่อป้องกันคำครหาว่าพระพุทธเจ้าไม่สงเคราะห์พระอานนท์บ้าง และข้อที่ ๘ เพื่อพระอานนท์จะได้ทราบข้อมูลหากมีผู้ใดมาสอบถามภายหลัง พระอานนท์ทำหน้าที่อุปัฏฐากพระพุทธเจ้าอย่างดีเยี่ยมตั้งแต่นั้นจนกระทั่งพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพาน รวมเวลา ๒๕ พรรษา

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าพระอานนท์ผู้ทำหน้าที่เสมือนเลขานุการของพระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่ทำงานหนักมาก ทั้งงานติดตามพระองค์ งานจัดตารางนัดหมาย กิจกรรมอื่นนอกเหนือหน้าที่ เช่นการอุปัฏฐากภิกษุอาพาธ จึงทำให้ความประสงค์สูงสุดของท่านคือการบรรลुरुหันต์ล่าช้ากว่าผู้อื่น อย่างไรก็ดีระหว่างอุปัฏฐากพระพุทธเจ้านั้นพระอานนท์ไม่ได้แสดงความกังวลเรื่องการบรรลुरुหันต์ล่าช้า และยังคงอุปัฏฐากพระพุทธองค์อย่างดีเยี่ยม งานอุปัฏฐากของพระอานนท์จึงถือเป็นงานจิตอาสาโดยแท้และครบองค์ประกอบทั้ง ๔ ประการ คือ

- ๑) การเลือก ท่านเลือกที่จะกระทำงานอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าด้วยตัวท่านเอง
- ๒) ความรับผิดชอบต่อสังคม ท่านกระทำเพื่อประโยชน์ของหมู่สงฆ์ เพื่อความเป็นระเบียบในการอยู่อาศัยร่วมกันและเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ทุกคนในชุมชนอย่างเท่าเทียมกัน
- ๓) ไม่หวังผลตอบแทนเป็นเงินทอง ท่านกระทำงานนี้โดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ทั้งสิ้น และท่านได้ขอพร ๘ ข้อจากพระพุทธเจ้าเพื่อป้องกันคำครหา
- ๔) ไม่ใช่ภาระหน้าที่ งานอุปัฏฐากไม่ใช่หน้าที่ แต่ท่านทำด้วยความเต็มใจ

๒.๓.๓ พระมหากัสสปเถระ^{๔๒} หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๓ เดือน พระมหากัสสปเถระเป็นประธาน พร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ทำสังคายนาพระธรรมวินัยเป็นครั้งแรก เดิมท่านชื่อปิณฑลิ เป็นชาวราชคฤห์ ท่านมีภรรยาชื่อภททกาปิลานี แต่ไม่ได้อยู่กันฉันท์สามีภรรยา แต่อยู่กันแบบพี่น้อง หลังจากบิดามารดาของปิณฑลิสิ้นชีพแล้ว ทั้งสองจึงออกบวชเมื่อปิณฑลิได้พบพระพุทธเจ้า เกิดความเลื่อมใส จึงประกาศขอบวชเป็นศิษย์ หลังจากบวชได้ ๘ วันท่านได้บรรลุพระอรหันต์ผล

^{๔๒} พ.อุบ.(ไทย) ๓๓/๑๖๔/๑๕๗.

พระมหากัสสปะรับแบ่งเบาภาระจากพระพุทธเจ้าด้วยการอบรมสั่งสอนพระภิกษุ ท่านมีปกติสมาทานอุตงค์ ๓ ประการคือ (๑) ถือการนุ่งห่มผ้าบังสกุลเป็นวัตร (๒) ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร (๓) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ครั้งหนึ่งท่านติดตามพระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จไปประทับใต้ต้นไม้ต้นหนึ่ง พระมหากัสสปะได้พบผ้าสังฆาฏิของท่านซึ่งเป็นผ้าเนื้อดีเป็น ๔ ชั้นแล้วนำไปให้พระพุทธเจ้านั่ง พระพุทธองค์ทรงถามว่าท่านกัสสปะจะใช้ผ้าอะไรทำสังฆาฏิ ท่านมหากัสสปะตอบว่า หากพระพุทธเจ้าให้มาท่านจะใช้ผืนนั้น พระองค์จึงทรงให้ผ้าของพระองค์แก่พระมหากัสสปะซึ่งเป็นผืนเก่ามาก พระพุทธเจ้าได้ยกย่องพระมหากัสสปะอยู่ ๔ ข้อ^{๔๓} คือ

๑) กัสสปะมีธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอด้วยตถาคต เป็นผู้มักน้อยสันโดษ ภิกษุทั้งหลายควรถือเป็นแบบอย่าง

๒) กัสสปะเมื่อเธอเข้าไปใกล้ตระกูลแล้ว ชักกายและใจออกห่างพฤติกรรมตนเป็นคนใหม่ ไม่คุ่นเคย ไม่คะนองกาย วาจา และใจ ในสกุลเป็นนิตย์ จิตไม่ข้องอยู่ในสกุลนั้น ตั้งจิตเป็นกลางว่า “ผู้ใคร่ลาภจะได้ลาภ ผู้ใคร่บุญจะได้บุญ ตนได้ลาภแล้วมีจิตเป็นฉันใด ผู้อื่นก็มีจิตเป็นฉันนั้น”

๓) กัสสปะมีจิตประกอบด้วยเมตตา กรุณา แสดงธรรมแก่ผู้อื่น

๔) ถวายผ้าสังฆาฏิแก่พระองค์เพื่อใช้สอย ทรงสอนให้ภิกษุประพฤติปฏิบัติชอบ โดยยกพระมหากัสสปะเป็นแบบอย่าง

พระมหากัสสปะเป็นต้นแบบการทำสังคายนา เหตุด้วยได้ยินพระสุภัททอุทตมบรรพชิต กล่าวจาบจ้วงพระพุทธเจ้าหลังจากพระองค์ปรินิพพานได้ ๗ วัน ท่านเป็นผู้มีจิตอาสาคิดรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นหมวดหมู่ ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ นั้นยังไม่มีแบ่งพระไตรปิฎกเป็น ๓ หมวดเช่นในปัจจุบัน แต่ได้กระทำโดยพระมหากัสสปะเถระเป็นประธาน มีหน้าที่ซักถามเกี่ยวกับพระธรรมวินัย พระอุบาลีเป็นผู้ชี้แจงเกี่ยวกับข้อบัญญัติพระวินัย พระอานนท์เป็นผู้ชี้แจงเกี่ยวกับพระสูตรและพระอภิธรรม พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์ศาสนูปถัมภ์ ใช้เวลาทั้งสิ้น ๗ เดือน

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าพระมหากัสสปะเถระเป็นผู้ทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมโดยแท้ การที่ท่านมีจิตอาสากระทำการสังคายนาในครั้งนั้น ทั้งยังรับเป็นประธานอีกด้วย ทำให้พระไตรปิฎกคงอยู่จนถึงปัจจุบัน งานจิตอาสาของพระมหากัสสปะเถระครบองค์ประกอบทั้ง ๔ ประการ คือ

๑) การเลือก ท่านเลือกที่จะกระทำการสังคายนาในครั้งนั้น ด้วยตัวท่านเอง ไม่มีผู้ใดสั่งให้กระทำ และกระทำทั้งที่มีหน้าที่

^{๔๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๙.

๒) ความรับผิดชอบต่อสังคม ท่านกระทำเพื่อประโยชน์ของหมู่สงฆ์ เพื่อความเป็นระเบียบในการอยู่อาศัยร่วมกัน เพื่อความถูกต้องของพระไตรปิฎกและเพื่อความสามัคคีของหมู่คณะในการอยู่ร่วมกัน

๓) ไม่หวังผลตอบแทนเป็นเงินทอง ท่านกระทำงานนี้โดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆทั้งสิ้น

๔) ไม่ใช่ภาระหน้าที่ งานสังคายนาไม่ใช่หน้าที่ แต่ท่านทำด้วยความเต็มใจทั้งทราบดีว่าเป็นภาระที่หนักและละเอียดมาก

๒.๓.๔ มชฌมานพ ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทได้กล่าวถึงเรื่องของท้าวสักกะครั้งที่เกิดเป็นมนุษย์มีชื่อว่ามชฌมานพได้บำเพ็ญวัตรบพ ๗ ประการ^{๔๔} และเรื่องนี้ก็สอดคล้องกับข้อความในคัมภีร์สังยุตตนิกาย ความตอนหนึ่งว่า ท้าวสักกะเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อนได้สมาทานวัตรบพ ๗ ประการอย่างบริบูรณ์ เพราะสมาทานวัตรบพ ๗ ประการจึงได้เป็นท้าวสักกะ วัตรบพ ๗ ประการประกอบด้วย

๑) เราพึงเลี้ยงมารดาและบิดาตลอดชีวิต

๒) เราพึงประพฤติด่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต

๓) เราพึงพูดจาแต่คำอ่อนหวานตลอดชีวิต

๔) เราไม่พูดคำส่อเสียดตลอดชีวิต

๕) เราพึงมีใจปราศจากความตระหนี่ที่เป็นมลทิน อยู่ครองเรือน มีการบริจาคเป็นประจำ ยินดีในการเสียสละ ยินดีในการแจกจ่ายทานตลอดชีวิต

๖) เราพึงพูดแต่คำสัตย์ตลอดชีวิต

๗) เราไม่พึงโกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธเกิดขึ้นเราจะกำจัดทันที^{๔๕}

จากข้อความข้างต้น จึงได้ทราบว่าท้าวสักกะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ได้บำเพ็ญวัตรบพ ๗ ประการข้างต้น ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทกล่าวว่าท่านมีความประพฤติเหมือนพระโพธิสัตว์ชอบบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ ปรับปรุงและทำความสะอาดศาลา จัดตั้งน้ำดื่ม เพื่อให้ผู้ที่ผ่านไปมาได้พักผ่อน ต่อมามีคนเห็นท่านงานบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ที่ท่านทำนั้นเป็นสิ่งที่ดี จึงมีคนมาช่วยอีก ๓๒ คน รวมมชฌมานพเป็น ๓๓ คน พวกเขาช่วยกันสร้างศาลาที่พักผ่อน ทำถนนให้คนเดินทางได้สะดวก

^{๔๔} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๙๙.

^{๔๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๕.

เมื่อหัวหน้าหมู่บ้านเห็นว่างานที่พวกเขาทำไม่เกิดประโยชน์ต่อเขาโดยตรง จึงชักชวนให้ดื่มสุรา ล่าสัตว์ แต่ทั้ง ๓๓ คนไม่ยอมทำตาม หัวหน้าหมู่บ้านจึงไปใส่ความกับพระราชาวา พวกนี้เป็นโจร พระราชาหลงเชื่อจึงรับสั่งให้นำช้างมาเหยียบ แต่ด้วยความเมตตาและความดีของพวกเขา ไม่ว่าจะทำอะไรช้างไม่กล้าเหยียบ พระราชาสงสัยจึงรับสั่งให้ไต่สวนและพบว่าพวกเขาเป็นคนดี จึงพระราชทานรางวัลให้ พวกเขาเห็นอานิสงค์ของความดีที่ปรากฏทันตา จึงตกลงกันทำงานสาธารณประโยชน์มากขึ้น

มฆมาณพบำเพ็ญวัตรบท ๗ ประการ ได้แก่ (๑) บำรุงบิดามารดา (๒) ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ (๓) พูดแต่คำอ่อนหวาน (๔) ไม่พูดคำส่อเสียด (๕) ยินดีในการเสียสละ (๖) ฟังพูดแต่คำสัตย์ (๗) ไม่โกรธ เมื่อมฆมาณพ ครั้นเมื่อสิ้นชีวิตจึงได้เกิดเป็นท้าวสักกะในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ร่วมกับเพื่อนๆ อีก ๓๒ คน

ผู้วิจัยมีความเห็นว่ามฆมาณพเป็นผู้มีจิตอาสาโดยแท้ นอกจากการทำงานสาธารณประโยชน์โดยตนเองแล้ว มฆมาณพได้ชักชวนเพื่อนอีก ๓๒ คนเพื่อทำงานจิตอาสา ร่วมกัน เป็นกัลยาณมิตรอย่างแท้จริง งานจิตอาสาของมฆมาณพครอบคลุมทั้ง ๔ ประการ คือ

๑) การเลือก ท่านเลือกที่จะกระทำสาธารณประโยชน์คือสร้างถนน ปรับปรุงและทำความสะอาดศาลา จัดตั้งน้ำดื่ม เพื่อให้ผู้ที่ผ่านไปมาได้พักผ่อน ด้วยตัวท่านเอง ไม่มีผู้ใดสั่งให้กระทำ นอกจากนั้นท่านได้ชักชวนเพื่อนอีก ๓๒ คนทำสาธารณประโยชน์ และเพื่อนของท่านเลือกกระทำด้วยตนเองเช่นกัน

๒) ความรับผิดชอบต่อสังคม มฆมาณพกระทำเพื่อประโยชน์ของสาธารณชน เพื่อให้ผู้ที่ผ่านไปมาจักได้ใช้ประโยชน์จากงานที่ท่านกระทำ

๓) ไม่หวังผลตอบแทนเป็นเงินทอง ท่านกระทำงานนี้โดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ทั้งสิ้น แม้ในที่สุดพระราชาวาพระราชทานรางวัลให้ แต่นั่นไม่ใช่สิ่งที่มีมฆมาณพปรารถนา

๔) ไม่ใช่ภาระหน้าที่ งานสร้างถนน ปรับปรุงและทำความสะอาดศาลา จัดตั้งน้ำดื่ม ไม่ใช่หน้าที่ของท่าน แต่ท่านได้กระทำ และเมื่อถูกขัดขวางจากหัวหน้าหมู่บ้าน มฆมาณพไม่ละเลิกจากงานสาธารณประโยชน์นี้ ท่านยังกระทำต่อไป

ในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาและรวบรวมหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำงานจิตอาสาไว้จำนวน ๕ หมวด ทั้งนี้หลักพุทธธรรมที่ผู้วิจัยได้ศึกษาและรวบรวมมานั้นเป็นหลักพุทธ

ธรรมที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แบ่งประเภทของธรรมไว้^{๔๖} ผู้วิจัยได้ศึกษาในรายละเอียดและพบว่านอกจากความเชื่อมโยงกับการทำงานจิตอาสาแล้ว ยังมีความเชื่อมโยงในมุมมองของการพัฒนาตนอีกด้วย หลักพุทธธรรมที่กล่าวไว้เกี่ยวกับการแบ่งประเภท คือ

๑) สังคหวัตถุ ๔ เป็นธรรมเพื่อส่งเสริมชีวิตที่ดีร่วมกัน และเพื่อคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน ประกอบไปด้วย ทาน ปิยวาจา อุตถจริยา สมานัตตตา

๒) อิทธิบาท ๔ เป็นธรรมเพื่อการศึกษา และเพื่อดำเนินชีวิตให้องงาม บรรลุประโยชน์สุข ประกอบไปด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา

๓) พรหมวิหาร ๔ เป็นธรรมเพื่อคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน และธรรมสำหรับทุกคน ประกอบไปด้วย เมตตา กรุณา มุติตา อุเบกขา

๔) ขมรวาสธรรม ๔ เป็นธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม ธรรมเพื่อส่งเสริมชีวิตที่ดีร่วมกัน และเพื่อชีวิตครอบครัว ประกอบไปด้วย สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ

๕) สาราณียธรรม ๖ เป็นธรรมเพื่อส่งเสริมชีวิตที่ดีร่วมกัน ประกอบไปด้วย เมตตา ภาวนา จีรกรรม เมตตาโมกกรรม เมตตาโมกกรรม สาธารณโภคิตา สีสสามัญญตา ภิภูสามัญญตา

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ศึกษาประวัติของตัวอย่างบุคคลที่ทำงานจิตอาสาในคัมภีร์พระพุทธานุญาตเถรวาทได้แก่ (๑) พระทัฬหฬลบุตร (๒) พระอานนท์ (๓) พระมหากัสสปเถระ (๔) มขมาณพ ผู้วิจัยพบว่าหลักการทำงานจิตอาสาของท่านเหล่านั้น คือการเลือกที่จะกระทำด้วยตนเอง ไม่ใช่หน้าที่ เป็นการกระทำที่ไม่หวังผลประโยชน์ส่วนตน แต่กระทำเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทั้งนี้การกระทำงานจิตอาสานั้นสามารถออกมาในรูปแบบของการสละกำลังกาย กำลังทรัพย์ ความคิด หรือเวลา ตามแต่กำลังความสามารถของแต่ละบุคคล การทำงานจิตอาสานั้นสามารถส่งเสริมการพัฒนาตนและการทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสอดคล้องและดีเยี่ยม

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า